

KUR'AN'IN TARİHE İLİŞKİN ANLATIMLARINDA DEĞİŞİME DİRENÇ GÖSTERMENİN YÖNTEMİ VE MEŞRUIYET KALIPLARI

Fikret GEDİKLİ*

ÖZET

Bu makalede, Kur'an'da gerek Hz. Muhammed döneminde gerekse diğer peygamberler döneminde dini ve sosyal alanda peygamberlerin toplumlarını Yüce Allah'ın istediği doğrultuya davet etme süreçlerinde kendi amaçlarına direnç gösterenlerin yöntem ve meşruiyet kalıpları ile yine bu dönüşüm esnasında diyalogu yok eden yöntem biçimi olan zorbanın dili ve diyalogu ele alınacaktır. Yine bu makale, kendilerini toplumun genel istek alanının belirleyicisi olarak gören anlayışın temsilcisi olan toplumsal önderlerin, belirli bir hat üzerinde oluşturdukları yöntemle dinin kendilerinden talep ettiği tüm pozitif anlayış ve kavrayış yapılarını bertaraf edici otoriter aktör oluşları ve aynı zamanda kendi çözümlerini dayatarak kalıcı hale dönüştürmek istedikleri yapıya karmaşık olgularla canlılık ve devamlılık kazandıran baskıcı anlayış ile buna vücut veren yapıyı tanıtmayı ve analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda karakterleri itibariyle birbirine benzeyen kelime ve sembollerle dinin talep ettiği ilkelere karşı oluşun, nasıl ifade edildiği; liderlerin ve toplumların önde gelenlerinin sürdürdükleri yapının değişmeyeceğine yönelik klişe gerekçe bulma çabaları; bu çabaların destek verdiği toplumsal yapı karşısında kendisini savunmasız hisseden diğer toplumsal kesimlerin durumları ve talepleri tartışılacaktır. Sonuçta tarihin belli dönemlerinde var olan toplumsal yapıların değişmeme isteğine veya değiştirilmemesi için türlü gerekçelerle müesses yapıyı ve sistematik kimliği sürdürme, daim kılma ve görece haklı çabasının öznesi olanlara, Kur'an'ın karşı çıkış yöntemi ve gerekçeleri ifade edilmeye çalışılacaktır. Buna paralel olarak, tarihin farklı dönemlerinde hüküm süren, yapısal karakterleri itibariyle birbirlerine çok benzeyen ve bununla beraber sürdürülebilir olmaları ise asla mümkün olmayan bu sorunlu yapının, değişmesi mukadder olan sistem kodlarına ilişkin Kur'an'ın çözüm önerileri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Kur'an, Sosyal Değişim, Süreç, Yöntem, Meşruiyet.

METHOD AND LEGITIMACY PATTERNS OF THE RESISTANCE TO CHANGE COMMANDED BY THE QURAN ABOUT THE HISTORICAL NARRATIVE

ABSTRACT

In this article, the method and the legitimacy of who show resistance to the prophets in patterns of religious and social areas will be discussed. In this context, understanding who they are representative of society as a determinant of social leaders in the area request a specific form on-line all the positive ways in which religion asks them to be disposed of understanding and insight authoritarian structures by imposing their own solutions to the actor-being and also want to convert into a permanent structure, complex vitality and continuity of this body of facts which gives structure to promote understanding and analysis of the repressive aims. In this respect the principles of religion against the demand of its occurrence, which expresses how the community leaders in efforts to find a reason to vary in the social structure will be discussed. Methods and reasons for opposition to the Qur'an will be referred to after all the effort did not change the date of the subject to those existing social structures. Accordingly, Qur'an solutions will be revealed the structurally very similar to each other, while never being able to be sustainable for the problematic nature.

Key words: Qur'an, Social Change, Process, Method, Legitimacy.

GİRİŞ

Toplumsal etkileşim ve olaylar, insanların bir araya gelmeleri sonucu ortaya çıktığından sosyal yapı, sosyal değişim, sosyal etkileşim ve sosyal kültür gibi süreçler hep bu bir araya gelişin bir neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu makalede, Kur'an' da anlatılan kimi sosyal olay¹ ve sosyal olgularda², insanların davranış ve yargılarının etkileri ve bunun neticesinde değişen ve gelişen davranışların algılar doğrultusunda toplumsal yapının değişmesi ve bunun paralelinde gelişen kimi konuları ve olguları sosyal yapının değişim seyrindeki bazı somut verilere tatbik ederek izahını yapmaya çalıştık. Bu izah, olgu eksenli olarak dönemin dil ve düşünce dünyasını anlama; sosyal gerçeklik ve sosyal dinamikleri ile bu doğrultuda gelişen dönem insanının zihni faaliyetlerini anlamlandırma çabasına mebnidir. Bu çaba da, ilgili toplumların hem olgusal ve somut gerçeklikleri hem de soyut tasavvurları ile olay ve olguların değerlendirilmesi üzerine bina edilmiştir.

Değişim kelimesi, önceki durumdan farklı davranışları ifade için kullanılır. Sosyal yapıda kısmen veya büyük çapta değişmelerin meydana gelmesinde, tabii ve biyolojik faktörlerin rolü olduğu gibi, kültüründe büyük payı vardır. İnsanların yaşayış tarzı ile sosyal ve iktisadi hayatı üzerinde büyük tesiri olan değişmeler sosyal yapıyı belirlemiştir.³ Sosyal yapı gücünü insanoğlundan aldığından, peygamberler de ilahi emir gereği toplumsal dönüşümün hedefini insana verilen öneme dayandırmışlardır. Değişme, önceki durumdan ya da davranıştan farklılaşma biçiminde açıklanır.⁴ Bu durum sosyal değişimde ise toplumun yapısını oluşturan toplumsal ilişkiler ağının ve bunları belirleyen toplumsal kurumların değişmesi biçiminde söz konusu edilir. Kısaca toplumsal kurum ve öğelerin değişmesidir. Bu öğelerden bazıları ise toplumsal rol ve statü, üretim ilişkileri, aile ve akraba,⁵ dinsel kurum, gelenek ve görenekler, sanatta ve dilde değişimdir. Bunlar aynı zamanda sosyo-kültürel sistemin de nelerden oluştuğu konusunda bir fikir vermektedir.⁵

Değişim çok yönlü, soyut ve karmaşık bir kavram olduğundan bireysel ve toplumsal düzeydeki her değişim kendi içinde birçok karmaşık sorun içerir; yani değişim doğası gereği çatışmalı ve aşamalı bir süreçtir.⁶ Değişim çoğu

- 1 Sosyal Olay: İnsanlara kendi dışından etki eden örf, adet, hukuk ve kurumların zorlayıcı tesiri altında, bunlara ferdi suçurların da katılmasıyla meydana gelen ve bir defa olup biten insanlar arası ilişkilerden doğan hadiselerdir. Daha geniş bilgi için bkz: Kurtkan, Amiran, *Sosyoloji*. M.E.B.Y., İstanbul, 1980. s. 2; İşçi, Metin, *Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme*, Ders Yayınları, İstanbul, 2000. s.9.
- 2 Sosyal Olgu: Aynı özellikteki sosyal olayların ve somut durumlarının bileşkesidir. Sosyal yaşamın akışı içerisinde fertleri kuşatan zorlayıcı genel olaylar. Bkz: İşçi, *Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme*, s.9.
- 3 İşçi, *Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme*, s.157.
- 4 Tezcan, Mahmut, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1984. s. 2.
- 5 Tezcan, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, s. 3.
- 6 Yaka, Aydın, *Sosyal Değişme(Türk Modernleşmesi)*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2011, s.36.

zaman bir gelişme olarak da ifade edilmiş ve bu anlamda gelişmeden, değişen şeyin içindeki gizil gücün kendini açığa vurması ya da oluşması kastedilmiştir. Bu anlamda değişim içkin bir durumu anlatmak için kullanılmıştır.⁷ Toplumun bütünü oluşturarak tüm yapı ve bunların birbirleriyle etkileşimini ve işlevsel düzenliliğini içeren sosyal yapı,⁸ öyle anlaşılıyor ki toplumdaki çeşitli sosyal ihtiyaçlardan kaynaklanan sosyal ilişkiler ağının bütünlüğünü, bunların bir sisteme göre sıralanmasını, düzenlenmesini, bu öğeler arasındaki armoniyi ve kompozisyonu ifade etmektedir.⁹

Sosyal yapıda meydana gelen değişim ve gelişmeler, çoğu kere fikir ve inanç temelli değişim ve gelişmelerdir. Dinler de, tarihte pek çok değişimin ana amili olmuştur. Bireyden toplumsal yapıya kadar pek çok alanın değişiminde dinin önemli ve etkin bir güç olduğu muhakkaktır. Kur'an' da tevhid eksenli bir sosyal değişime dair kavrayışın oluşması ve bu paralelde bir yaşamın gerçekleşmesi için peygamberleri vasıtasıyla buna zemin hazırlamış; ancak oransal olarak farklı olmakla birlikte ilgili toplumsal yapıların kimi bu tecrübeyi yaşamış, ne yazık ki pek çoğu yaşamak istememiş, kimileri de bu tecrübeye sessiz kalarak kendi düşünce ve referans dünyasına gömülü bir yaşamın devamını uygun bulmuştur. Neticede dünya denilen yer, herkesin özgür iradesi ile hem bu dünyaya hem de öteki dünyaya ilişkin özgür tercihlerde bulunup sonuçlarına ahirette tav'an ya da kerhen katlanacağı yer değil midir?

1. Diyalogu Tahrip Eden Söylem Biçimi Olarak Zorbanın Dili ve Üslubu

İnsanlar arasında duygu, düşünce, bilgi ve tecrübe aktarma paylaşma aracı olan dil¹⁰ ile kelimelere yüklenen anlamlar çoğunlukla aynı olmakla beraber bazen farklı da olabilmektedir. İletişim ise bu farklılıkları ortadan kaldırmak için vardır. Neyi, nerede, ne zaman, nasıl ve kime karşı söyleneceğini belirleyen temel faktör de kültürel kurallardır. Bu anlamda iletişim, insanların belli ilişkileri sürdürmeleri belirli bir yapı içinde anlaşmalarını sağlamak için gerekli olan temel bir öğe olarak görülmektedir.¹¹

Bu başlık altında kullanılan zorba kelimesinden maksat dinin özüne ve amaçlarına yönelerek kendini yeniden inşa etmek isteyen insanların yer aldığı ve/veya potansiyel olarak bunları gerçekleştirebilecek insanların var olabileceği grup ya da toplumların lideri veya toplumun ileri gelenleri yani

7 Yaka, *Sosyal Değişme*, s.35.

8 Bahar, Halil İbrahim, *Sosyoloji*, Alioğlu Matbaacılık, İstanbul, 2011, s.127; Yaka, *Sosyal Değişme* s.19; Gurvitch, Georges, *Sosyoloji ve Felsefe*, Derleyen Kadir Cangızbay, Değişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 79.

9 Bahar, *Sosyoloji*, s. 127-128; Yaka, *Sosyal Değişme*, s.19.

10 Hogg, A., Michael- M.Vaughan, Graham, *Sosyal Psikoloji*, Çev. İbrahim Yıldız - Aydın Gelmez, Ütopya Yayınları, I. Baskı, Ankara, 2007, s. 616; Güney, Salih, *Sosyal Psikoloji*, Nobel Yayınları, Ankara, 2009, s. 223.

11 Güney, *Sosyal Psikoloji*, s. 223.

önderleri; bunların topluma öncülük etme biçimleri, grubun ya da toplumun davranışlarına yön vermede asıl amilin ne olduğu ve takipçileri ile kendileri arasında var olagelen dinamik etkileşim alanına ilişkin telakki kastedilmektedir. Bu anlamda liderliğin ya da önderliğin en temel özelliklerinden birisi hiç kuşku yok ki 'etki'dir. Genellikle lider grubun inançları ve etkinlikleri üzerinde en büyük etkiye sahip olan kişidir; emirleri veren, kararları alan, üyeler arasındaki sorunları çözüm görevini üstlenen ve yargıda bulunan hep O' dur. Bu işlemler ise liderin ilgili olduğu yapı üzerindeki genel etkisinin göstergeleri olarak kabul edilir. O toplumun ya da grubun üyeleri ise liderin istekleri doğrultusunda duyar, düşünür ve davranır.¹² Hatta o kadar ki örneğin zulmü, işkencesi ve azgınlığı ileri safhalara erişen Firavun' un yönetimindeki toplumun üyelerinin, herhangi bir dini kabul etmeleri veya reddetmeleri, Firavun'un iznine tabi kılınmış, aksi şekilde davrananın ise ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesileceği ve daha sonra asılacağı¹³ ifade edilmiştir. Böylesi bir cezanın ilk uygulayıcısının da kendisi olduğu ifade edilir.¹⁴ Çünkü Firavun tekil kimliğe hapsettiği insanlar, son derece statik olan sisteminden yani otoritesinin tanımladığı yerden ayrılsınlar istemiyor; kendi dünya görüşünün oluşturduğu yapıya mütemadiyen destek versinler istiyordu. Oluşmuş güçlü gelenekleri olduğu gibi muhafaza etmeyi, adeta orada yaşayabilmenin asal koşulu olarak belirlemiştir; "zira bu tür gelenekler neyin olması gerektiğini belirleyen iyilik ve inançlar hakkındaki soyut ölçüler"¹⁵ olarak tanımlanmaktadır.

İslam dininin gayesi, müslüman ve onun dine ile diğer alanlara müteallik davranışı olduğu kadar; yaşamlarını sürdürmeye çalıştıkları toplumun duygu, düşünce ve davranış biçimlerinden ve bizzat varlıklarından başkalarının etkilenme biçimlerini de tanzim etmektir; ancak bu dinin peygamberleri aracılığıyla değişimini istediği toplumlarda durum farklıydı. Örneğin Firavun'un "ileri gelen adamlarını toplayıp, 'aşağılayarak, baskı ve zulüm ile kendisine itaat ettirdiği"¹⁶ kitleyi de çağırarak¹⁷ onlara kendisinin gücünden daha üstün bir güç olmadığına kendilerini tanık tutarak¹⁸ 'Ben sizin en yüce rabbinizim!"¹⁹ şeklinde bilgi dağarcığına eklenen iddiasıyla kitlesine söyleyebildiği bu

12 Freedman, J.L-Sears, D.O, Carl Smith, J.M, *Sosyal Psikoloji*, Çev. Ali Dönmez, İmge Yayınevi, Ankara, 1989, s. 506; Taylor, Shalley.E., Lettie Anne Peplau-David O. Sears, *Sosyal Psikoloji*, Çev., Ali Dönmez, İmge Yayınevi, Ankara, 2007, s.335.

13 el-A'raf 7/123,124.

14 el-Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v.671 h.), el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'an, Daru'l- Kutubî'l- İlmîyye, Beyrut, 1408/1988,VII/423-424.

15 Bahar, *Sosyoloji*, s. 109.

16 et-Taberî, Ebu Cafer İbn-i Cerir (224-310 h.), Tah., Mahmut ve Ahmet Muhammed Şakir, *Câmiu'l- Beyan an-Te'vîli'l- Kur'an*, Darul Mearif, Mısır, 1388/1968,VII/334.

17 en-Nâziat 79/23.

18 ez-Zemahşeri, Carullah (467-538 h.), el-Keşşâf an Hakikâti't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil, (1380-1966), Mısır, IV/214; el-Merağî, Ahmed Mustafa, Tefsiru'l-Merağî, Şirketü Mektebet-i ve Matbaat-i Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1373/1953., XXX/29.

19 en-Nâziat 79/24.

cümlede kendisinin yetkesini²⁰ ve buna paralel gelişen üslup ve erkandaki dil ve diyalog formunu görebiliriz. İlaveten Firavun ile adamları arasında tekil ve statik bir etkileşime işaret eden bu üslupta Firavun'un tekebbür²¹ ve hırsından da söz etmek gerekir; zira kibir ve hırsın gelişiminde sınır yoktur. Kibirli bireylerin huzursuz ruhsal dünyasında iktidar mücadelesinin 'tanrısallaşma' arzusuna nasıl dönüştüğünü görmek son derece ilginçtir. Bu derece kibir ve hırsı dolu insanın sanki tanrıymış ya da onun vekiliymiş gibi davranmasını ve Tanrı'nın gerçekleştirebileceği hususları imleme edasını, kısaca Tanrı olma arzusunu, tüm faaliyetlerine yansımaları muhtemel bir istek ve kararlılığı olduğunu ve bu arzunun kişiliğinin de önüne geçecek bir durum olduğunu ifade etmek gerekir. Çünkü bir insanın kibrini böylesine bir vaziyet alış üzerinden tatmin arzusunu yerine getirmek istemesi tanrısallaşma arzusunun bir uzantısıdır.²² Firavun' un bu bireysel gibi görünen davranışını toplumsal muhtevası açısından değerlendirdiğimizde ise şunları söyleyebiliriz: Hüküm sürdüğü dönemde Firavun' un her doğrultuda kullanmak için büyük ve tarifsiz bir güce sahip olduğu açıktır. Buna mukabil bireyin olmadığı adeta tüm bireylerin kalabalığa dönüştüğü, kolektif düşüncenin birleştiği bu yapıda, adeta kendilerinin farklı düşünebilme ve davranabilme kabiliyetlerini yok eden ayrı bir kitle vardı. Yalnızken dahi bireysel düşünebilme yetisini yitiren bu kitlenin bireyi, adeta üyesi olduğu kitlenin sadece birer nesnesi olma durumunda eşitlenmişti. Esasen hidayet yolundan ayrılmış, büyük bir kayıtsızlıkla özlerinden uzaklaşan bireylerin oluşturduğu toplumun veya topluluğun, birey temelli bu hale gelişinin, Firavun' un kendilerini "küçümseyerek boyun eğdirmesinden"²³ bağımsız olmadığını unutmamak gerekir.

Öte yandan Hz. Nuh ve Lut'un hanımlarının, eşleri aracılığıyla gelen hazır risksiz dönüşüme, herhangi bir baskı ve şiddet unsuru olmamasına karşın olumlu cevap vermemeleri ise sosyal gerçekleri belirleyen dinamiklerle değil, eşleri vasıtasıyla gelen ilahi buyruğa bağımsız iradeleriyle olumlu cevap vermemek veya verememekle ilgilidir. Zira "Hz. Nuh'un hanımının durumu, eşi için 'mecnun' yani 'deli' yaftasıyla toplum nezdinde O'nu damgalayarak itibardan düşürme; Hz. Lut'un eşinin ise toplumun ifsadına neden olan ah-laksızlığın devamına neden olacak bilgi desteğini temin²⁴ ameliyesine dayanıyordu. Dolayısıyla ortaya konan eylemler, o günün dünyasında varolan sosyal yapının ve kültürel havzanın zorunlu sonucu olan davranış biçimleri değil, bilerek, dileyerek ve isteyerek yapılan davranışlar cümlesinden olduğunu ifade edebiliriz.

Denilebilir ki örneğin Firavun'un var olduğu sosyal yapı doğal olarak böyle bir inkar havzasını doğurur; dolayısıyla dönemin insan yapısının benzer dav-

20 et-Taberî, *Câmiu'l- Beyan an-Te'vîl'l- Kur'an*, VIII/564.

21 er-Râzi, Fahrüddin, (543-606 h.), *et-Tefsiru'l- Kebir*, Mısır, ts. XII/444-445.

22 Gedikli, Fikret, "*Sosyo Psikolojik Boyutları Açısından Kur'an Kıssaları*", Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2011, s.164.

23 ez-Zuhuruf 43/54.

24 el-Kurtubî, el-Câmiu li Ahkâm'l- Kur'an, Daru'l- Kutubi'l- İlmiyye, XVII/490-492.

ranış sergileyerek inkar mekanizmasını güçlü bir şekilde işletmesinden ötürü mazur sayılması gerekmez mi? Yani bu sosyal yapı böyle bir sonucu doğurur. Hayır bu doğru değildir. Zira hep türdeş ya da benzer davranış biçimleri sergilenmemiş; kimi zamanlar istisna,²⁵ kimi zaman tikel, kimi zaman da kitle halinde peygamberlerin önerdiği tevhid eksenli bir değişimi kabul edenler her zaman olagelmıştır. Bu da bu tarz itirazların haklı olmadığını ortaya koyar. Tutum nesnelere belli şartlar oluştuğunda karakterize olduğundan bu şartlar nerede karşılanırsa o tutum daha çok açığa çıkar. Örneğin Yüce Allah müminlere, Firavun'un kötü emellerine ve onun kötü olacak sonuna ortak olmak istemeyen²⁶ karısının durumunu örnek vermiştir. Firavun'un zulmünden kurtulmak isteyen eşi Asiye²⁷ Yüce Allah'a şöyle dua etmiştir: "Rabbim!" "Senin katında (olan) cennette benim için bir köşk inşa et; beni Firavun'dan ve yaptıklarından koru ve beni şu zalim halkın elinden kurtar!"²⁸ Yine benzer şekilde Hz. Musa'nın Yüce Allah'ın desteği ile gösterdiği mucize²⁹ karşısında Firavun'un her türlü tehdidine karşı, kendilerine gelen açık mucizelere ve yaratana karşı kendisini tercih etmeyecekleri, dolayısıyla yapacağı her ne ise onu yapmasını istemeleri; çünkü yapacağının sonuç itibarıyla ancak bu dünya hayatında hükmünün olacağını³⁰ ifade eden beyanları, kendi sosyal yapıyla karakterize olmuş bir toplumda türdeş olmayan tutum ve davranışların da sergilenebileceğinin; toplumsal şartlar ne olursa olsun Yüce Allah'a iman bu şartlara mukaddem olabileceğinin göstergesi olduğu ifade edilebilir.

İnsanların heyecan unsurları kendi başına değil de bütün psikolojik saha çerçevesinde tanımlanır. Her heyecan objesi aynı derecede bir gerginlik oluşturmadığından ve aynı heyecan unsurları çerçevesinde idrak edilmediğinden, tutum denilen devamlı organizasyonun objesi de ancak belli hedefi olan veya istenen bir faaliyeti ve/veya bir heyecanı ihtiva eder.³¹ Yüce Allah'ın Hz. Musa'yı ve kardeşini, "İkiniz birlikte doğruca Firavun'a gidin; çünkü o gerçekten her türlü ölçüyü aşmış bulunuyor!"³² emrine "Firavun'un bize saldırmasından, yahud aşırı davranmasından korkuyoruz"³³ şeklinde cevap vererek çekincelerini ve korkularını, ilahlık iddiasında bulunduğu için Allah'ın; peygamber olduktan sonra kendisini imana davet etmesi üzerine de Hz. Musa'nın düşmanı olan Firavun'un³⁴ düşmanca tavrına, azgınlık ve tutumuna bağlamaları³⁵ korku ve gerginliğin doğması neticesinde tutumun

25 el-Yunus 10/83.

26 Mevdudî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, Çev., Heyet, İnsan Yay., İstanbul, 1996, VI/411.

27 el-Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâm'il-Kur'an*, X/6682.

28 et-Tahrîm 66/11.

29 er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XV/566-568.

30 et-Taha 20/72.

31 Krech, David, Richard S. Crutchfield, *Sosyal Psikoloji*, çev. Mümtaz Turhan, Ötüken Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2007, s.229.

32 et-Taha 20/43.

33 et-Taha 20/45.

34 et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan an-Te'vîl'l-Kur'an*, V/453-454.

35 et-Tabatabai, Muhammed Huseyn, *el Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Müessesu'n-Neşri'l-İslami, Kum, 1996, XIV/156.

sevkedici bir kuvvet olarak karakterize olma ve Firavun'nun hem kendini hem de halkını mütemadiyen kurtuluşa değil, yanlış yola, çıkmaza sürüklemesi³⁶ sebebiyledir.

İnsanların yaşamlarında sosyal değer veya sosyal norm olarak uygulanan kimi yaptırımlar, kendi mukavemetlerinden daha güçlü değilse ya da bireysel olarak benimsediği değerlerle aynı değilse genellikle bu yaptırımlara direnç gösterir. Bu durum aynı zamanda bireyi sosyal alanda var olanın, pasif alıcısı olarak düşünmenin doğru olmadığını da bir göstergesidir.³⁷ Firavun'un da, doğru olmayan bu düşünceden hareketle dahası bir inanca yönelik olarak tercihte bulunmayı dahi, kendi iznine bağladığını ifade eden sözleri ise amacına rehber edindiğinin açık deliliydi: "Ben size izin vermeden ona (Hz. Musa'ya) inandınız, öyle mi?"³⁸ Aynı zamanda, yetke, güç ve denetim sorunlarına odaklanan Firavun'un makamı ve sosyal statüsünün bir gereği olarak, izni olmadan herhangi bir dine inanmayı kabul edilebilir bulmadığının bir ifadesiydi.³⁹ Dahası bu fiili işleyenlerin cezası "mutlaka ellerinin ayaklarının çaprazlama kesilmesi, sonra da ibret olsun diye bütününün asılması"⁴⁰ şeklinde gerçekleşecekti. Oysa Hz. Musa'ya iman edenler "inançlarının sağlamlığına öyle inanmışlardı ki tehdit edildikleri korkunç işkenceler karşısında dahi, imanlarından vazgeçmeyi düşünmeyerek,"⁴¹ uygulanan yaptırıma direnmeleri, bireysizleştirilmiş bir toplumsal sınıfın üyeleri olarak yaşamayı reddetmelerinin; inançlarına ve imanlarına olan güçlü sadakatin açık ifadesiydi.

2. Değişime Direnç Göstermenin Meşruiyet Kalıpları

Kur'an' da kimi peygamberin tevhid mücadelesinden ve resul olarak gönderildikleri toplumların liderlerinden ve "elitleri" ile olan diyaloglarından bahsedilmiştir. Peygamberlerin gayet zarif üsluplu dine davet tekliflerine verilen cevaplar, toplum elitlerinin ilgili sosyolojik ortamda var olan liderlik misyonlarının gereği ve aynı zamanda toplumun beklentilerini kendi istek ve arzuları doğrultusunda birleştirme eğiliminde olmalarından, onların sözleri ve bu sözlerinin ürettiği muhakeme ve mantık yapısı ön plana çıkarılmıştır diyebiliriz. Örneğin Hz. Nûh'un "*Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin için O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Şüphesiz ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum*"⁴² diyerek tevhid, ahiret ve nübüvvetle ilişkin dinin usulle-

36 el-Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmî'l- Kur'an*, XI/393.

37 Şerif, Muzaffer, Carolyn Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, Çev. Mustafa Atakay – Aysun Yavuz, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1996, s.7.

38 el-A'raf 7/123.

39 et-Tabatabai, *el- Mizân fi Tefsiri'l- Kur'an*, VIII/217.

40 el-A'raf 7/124.

41 Beydavi, Nasruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Dersaadet Yayınları, Beyrut. ts. III/ 23; Mevdudi, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, Çev., Heyet, İnsan Yay., İstanbul, 1996., II/83.

42 el-A'raf 7/59.

rini izah eden⁴³ yalın gerçek bu uyarısına, kavminin söz sahibi zümresi yani lider kadrosu, ilahlarını terk etmeyi asla düşünmediklerinden yapılan teklifi oldukça garip karşılamış⁴⁴ ve "Biz seni açıkça bir sapıklık içinde görüyoruz"⁴⁵ şeklindeki meşruiyet yaftasıyla peygamberliğini inkâr edip, sapkın saydıklarına delalet eden sebep ve gerekçelerle⁴⁶ kendi çözümünü dayatmanın ön koşulunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Yine Hz. Hud' un "... Ey kavmim! yalnızca Allaha kulluk edin: Ondan başka tanrınız yok. Hal böyleyken yine de Ona karşı sorumluluk bilinci duymayacak mısınız?"⁴⁷ uyarısına kavminin ileri gelenlerinin inkâr edenleri, Hud'un kendi ilahlarını terk etmek suretiyle onların şefaatinde yoksun kalmasının, hak ve doğru olandan uzaklaşmak anlamına geldiğini ifade ederek onun peygamberliğini, dolayısıyla dini inkar etmiş⁴⁸ ve belli ki düşünsel kaygılarında oldukça fazla yer işgal eden Hz. Hud'a "...Doğrusu, biz seni akıllı kat biri olarak görüyoruz ve üstelik yalancının biri olduğunu sanıyoruz!"⁴⁹ şeklindeki cevabıyla, kurallarını bozulmayacak esaslara bağladığını sandığı geleneksel vesayetine yönelen manevi yapının muktedir olmasını onun şahsında aşağılayarak engellemek istemiştir.

Diğer taraftan Hz. Şuayb'ın iktisadi yaşamın kurallarını da içeren "Ey kavmim, Yalnız Allah'a kulluk edin; sizin Ondan başka tanrınız yok! Rabbinizden işte apaçık bir duyuru geldi size. Öyleyse (bütün işlerinizde) ölçüyü tartıyı tam olarak gözetin, hukukken kendilerinin olan şeyden insanları yoksun bırakmayın; ve iyi bir düzene kavuşturulduktan sonra kalkıp yeryüzünde bozgunculuk yapmayın: (bütün) bunlar sizin iyiliğiniz için; tabii, eğer inanırsanız"⁵⁰ uyarısına, Hz. Şu'ayb'ın kavminin ileri gelenlerinden olup Hz. Şuayb'a iman etmeyi gururuna yediremeyip büyüklük taslayanlar⁵¹, ise şöyle cevap vermişlerdir: "Ey Şuayb! Andolsun, ya kesinlikle bizim dinimize dönersiniz ya da mutlaka seni ve seninle birlikte inananları memleketimizden çıkarırız;"⁵² yine "hakla inkara şartlanmış olan elebaşları, "Doğrusu, eğer Şuayba uyarsanız, bilin ki, kaybedenlerden olacaksınız!"⁵³ Gücün ve korkunun yönetiminde ana unsur olduğu bir kurgu üzerinden ifade edilen bu söylemle ya mevcut dine geri dönmek, ya memleketten sürülmek ya da Hz. Şuayb'ın davetine olumlu cevap verilmesi halinde kaybedenlerden olmakla tehdit gibi, bir peygamberin asla kabul etmeyeceği talepte bulunmak aynı zamanda, kendi denetimleri dışında gerçekleşecek olan kararları realize etme potansiyellerinden ötürü, muhatap olduğu kitleyle kuracağı ilişkide, Hz. Şuayb' i toplumsal dışlan-

43 et-Tabatabai, *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an*, VIII/174.

44 et-Tabatabai, *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an*, VIII/174.

45 el-A'raf 7/60.

46 er-Râzi, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, X/471.

47 el-A'raf 7/65.

48 el-Merağî, *Tefsiru'l-Merağî*, VIII/193.

49 el-A'raf 7/66.

50 el-A'raf 7/85.

51 el-Merağî, *Tefsiru'l-Merağî*, IX/4.

52 el-A'raf 7/88.

53 el-A'raf 7/90.

muşlıkla⁵⁴ yalnızlaştırma teşebbüsüydü. Üstelik ayetin son cümlesindeki Şuayb' in "... *Peki, ya bunu yürekten istemiyorsak?*" sözünün ise onlar nezdinde karşılığı dahi yoktu. Çünkü onlar, Hz. Şuayb'in kendileri nezdinde bir gücü, bir kıymeti olmadığından ailesine hürmeten öldüresiye taşlanmaktan kurtulmuş-olduğunu⁵⁵ ifade ediyorlardı. Esasen Hz. Şuayb' a söylenenlerin benzerini diğer "İnkâr edenlerde - Nuh, Ad ve Semud kavmi ve sayısını Allah' tan başka kimsenin bilmediği diğer toplumlarda-⁵⁶ peygamberlerine; "*Andolsun, ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, ya da bizim dinimize dönersiniz*"⁵⁷ şeklinde, tutumlarını, sözlerini, mücadelelerini, peygambere ve mü'minlere yurtlarından çıkarma yönünde yaptıkları ve yapacakları tehditlerini ve güçleri yettiği kimselere yapacakları işkenceleri anlatan⁵⁸ bir edayla karşılık vermişlerdir. Oysa Hz. Şuayb' da dahil tüm peygamberler görevleri gereği Yüce Allah' tan aldıkları vahiyleri, onun emirleri doğrultusunda gönderildikleri halkların lehine düşünsel ve pratik alanda somut bir yarar sağlamak için hem dünyevi hem uhrevi; hem ailevi hem toplumsal değişim ve dönüşüm konularında gerçekçi öneri ve değerlendirmeler yaparak, onları bilgilendirip, onlara rehberlik ederek bu dünya hayatının ve sonrası yaşamın yönünü olumlu istikamete çevirmeye çabalamışlardır. Çünkü Yüce Allah "... korkup sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayınca kadar, hiçbir toplumu sapkınlığa sürükleyecek değildir."⁵⁹ Ancak muhatap kitle, inkârcı toplulukların hepsinin teorik düzeyde beslendiği ortak referans çerçevesinin yardımıyla yalanlayıp⁶⁰ iletişimin bizzat içeriğine⁶¹ yani kaynağına olan itirazı ortaya koymuşlardır.

Burada gözden uzak tutulmaması gereken bir diğer konu da, yukarıda örneklenen ayetlerde bahse konu toplumların sıradan üyelerinden ziyade önderlerin ya da önderlerinin koşullandırmaları ile oluşan genel tasavvurun konu edilerek ön plana çıkmasıdır. Bu da liderlerin kitle üzerinde varolan güçlerinden ve bu güçlerinde içkin sevk ve idare kabiliyetlerinin sosyal yapıda ki kitleleştirme güçleri sebebiyle olabileceği ifade edilebilir. Zira Hz. Nuh'un "kavminin serveti ve çocukları yüzünden hızla yok olmaya doğru giden kimselere uymaları"⁶²; "hayatta kalmaları halinde, öğütlerini dinlememeleri için insanları kışkırtacakları, kendi ilahlarına ve geleneklerine sahip çıkmalarını tavsiye edecekleri ve insanların küfür ve inatkâr tutumlarını devam ettirme-

54 Daha geniş bilgi için bkz: Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, Yayına Hazırlayan: Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008, s. 382-385, 402-409; Heyet, *Sosyoloji*, Çeviri Editörü: Kemal İnal, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008, s. 79-80.

55 el-Hud 11/91.

56 el-İbrahim 14/9.

57 el-İbrahim 14/13.

58 Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadis*, Kahire, 2008, IV/92-93.

59 et-Tevbe 9/115.

60 İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, (701-774 h.), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Beyrut, 1388/1961, XIII/7445.

61 et-Taberî, *Câmiu'l- Beyan an-Te'vîli'l- Kur'an*, XXIV/43; Diğer ayetler için bkz: 7/60-64; 36/15.

62 en-Nuh 71/21.

lerinde bunun çok büyük etkisi olacağını;⁶³ kendisine kulluk edenleri hep saptırmaya çalışıp yalnızca fesada ve inatla sürdürülen nankörlüğe sebep olacakları⁶⁴ ve böylece pek çok kimseyi yoldan çıkaracak olmaları nedeniyle Yüce Allah'a "sen de zalimleri artırma ancak onların şaşkınluklarını artır;"⁶⁵ "Ey Rabbim! Yeryüzünde bu hakikati inkâr edenlerden hiç kimseyi bırakma."⁶⁶ şeklindeki duasının da onların bu güçleri sebebiyle olduğu açıktır. Böylesi bir dua da, daha önce iman etmiş olanların dışında artık kavminden hiçbir bir kimsenin iman etmeyeceğini öğrenmiş⁶⁷ olmasının etkili olduğu da ifade edilmiştir. Bu duasının gerekçesinin ise, şayet bu yapıya sahip bir kişinin yeryüzünde kalması halinde onun küfre yapacağı önderlikten ve bunun neticesi aynı yapıyı üreterek,⁶⁸ toplum üzerinde oluşturacakları güçlerinden ve dolayısıyla o topluma yön verebilme kabiliyetlerinden kaynaklı olduğu söylenebilir. Sonuçta bunların önderlikleri ve yönlendirmeleri, o toplumun sosyal yapısının ve zihni durumunun değişmezliğini korumaya ve var olan katı tutum ile davranış biçimini sürekli kılma amaçlarına mukterindi. Bu amaç da, onların istedikleri çözüme mecbur olan ve ilgili alanlarda olası bir değişimi kalıcı hale sokacak tüm davranışları bertaraf edici kitlenin oluşmamasının en güçlü teminatı olacaktır.

İşte peygamberlerin tevhid merkezli önerilerine, ilgili toplum liderleri ya da o toplumda oluşmuş katı dünya tasavvuru tarafından hep bir gerekçe bulma çabaları, hem içinde bulunulan tarihi şartların; hem de değişime karşı direnen iç dinamiklerin ittifakıyla gerçekleşmiştir diyebiliriz. Örneğin bu yapının Hz. Muhammed' den "... kendisinin hak peygamber olduğunu Yüce Allah'ın, kendilerine söylemesini"⁶⁹ istemeleri; Hz. Musa' dan "Ey Mûsâ, biz Allâh'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız"⁷⁰ demeleri ve "Yüce Allah' ın peygamber olarak melek göndermesini beklemeleri"⁷¹ gibi karşı oluş sadedindeki talepleri, çok uzak ya da imkansız alanların birlikte gerçekleşmesi durumunda ancak zemin bulacak isteklerdir. Dahası bu tür taleplerin gerekçeleri de imkân dâhilinde olan şeyler değil, makul istekler hiç değildi⁷²; çünkü onların tecrübelerini ve verili durumlarını değerlendirdiğimizde, miktarı ve tekrarı farklı olan itirazların ve isteklerin, tıpkı kendilerinden önceki toplumların, peygamberlerin davetlerine karşı olma; belli gerekçelerle onları reddetme gibi benzer atıflarla haklı çıkma çabalarının hepsi, o toplumlar gibi "ne ölüp kurtulabi-

63 Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, IV/77.

64 en-Nuh 71/27.

65 en-Nuh 71/24.

66 en-Nuh 71/26.

67 et-Taberî, *Câmiu'l- Beyan an-Te'vil'l- Kur'an*, VIII/441.

68 el-Merağî, *Tefsîru'l-Merağî*, XXIX/90.

69 el-Bakara 2/118.

70 el-Bakara 2/55.

71 el-İsra 17/94.

72 Yapılan talaplar için bkz: er-Râzi, *et-Tefsîru'l- Kebir*, III/399-401; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l- Azîm*,

II/519-520.

lecekleri ne de yaşayıp mutlu olabilecekleri akıbette⁷³ eşitlenmek olmuştur. Bu yaklaşımda, dinin istediği değişim karşısında, kendileri açısından dinin isteklerine karşı gruplaşmayı, bloklaşmayı hatta ayrışmayı körükleyen ana enstürman olmaktan öteye geçmemiştir. Oysa Kur'an'da insanlığın yararı için konu edilen her husus değişik açılardan örneklerle açıklanmış olmasına rağmen,⁷⁴ Hz. Muhammed'in dine davetine inanmak istemeyenlerin çoğu inkarcı tavrından başkasını benimsemekten inatla kaçındıklarından⁷⁵ dolayı, "...bize yerden gözeler fıskırtmadıkça sana inanmayacağız"⁷⁶ ya da "..., iddia ettiğin gibi, üzerimize gökten parçalar yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri gözümüzün önüne getirmelisin."⁷⁷ şeklindeki sözleri, adeta Hz. Muhammed'in davet ettiği tevhid eksenli dönüşümün önüne zihinlerinde yükselttikleri kaleler gibi duruyordu.⁷⁸ Bu duruma da onların sadece ön yargı kaynaklı ifade ettikleri şu sözleri neden olmuştur: "Allah ölümlü bir insanı mı elçi olarak gönderdi?"⁷⁹ Ancak kendilerince retoriğini güçlü buldukları bu sorunun açık ve sarıh cevabı, Yüce Allah'ın " *Eğer yeryüzünde, (insanlar yerine) yerleşip doluşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten bir melek peygamber indirirdik*"⁸⁰ beyanıydı. Buna göre inkarcı yapının genelinin peygamberler aracılığıyla gelen hidayeti kabul etmeyiş nedeni, sözde, peygamberlerin tıpkı kendileri gibi bir beşer olmalarıdır; ancak Allah'ın hikmeti ve sünneti, elçinin gönderilenler cinsinden olmasını gerektirmektedir. Şayet yeryüzünde melekler yerleşmiş olsaydı, Allah onlara meleklerden elçiler gönderirdi.⁸¹ Kaldı ki bu yapı ancak azabı, yani ahiretteki cehennem azabını gördüğünde pişmanlığı içlerinde duyacak olan gürühtü.⁸²

Kur'an' da anlatılan tarihi olaylara ilişkin önemli bir diğer nokta da, toplumların ya da grupların tutum, davranış ve tercihlerinde, toptan, köklü ve nitelikli bir yön değiştirmenin olmadığıdır.⁸³ Kur'anî verilere ve tefsir mirasımıza göre bunun nedeni, insanların özgür iradeleri ile tercihleri,⁸⁴ bu dünya ve ahirete ilişkin din tasavvurları⁸⁵ ve buna ilaveten katı geleneksel karşı oluş argümanlarıyla belli direnç noktaları oluşturup bu yön değiştirmeye karşı

73 et-Taha 20/74, Diğer ayetler için bkz: et-Tevbe 9/70; el-En'am 6/10; el-A'raf 7/91.

74 el-İsra 17/89; Yusuf 12/111; Ali-İmran 3/190,191; el-Maide 5/100; el-Hud 11/116.

75 el-İsra 17/89.

76 el-İsra 17/90.

77 el-İsra 17/92.

78 Geniş bilgi için bkz: et-Taberî, *Câmiu'l- Beyan an-Te'vili'l- Kur'an*, V/317; İbn Kesir, *Tefsiru'l- Kur'ani'l-Azîm*, IX/4877-4878.

79 el-İsra 17/94.

80 el-İsra 17/95.

81 Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, II/379-380.

82 el-Yunus 10/54.

83 Hz. Yunus peygamberin kavmi hariç. Bu kavim, kendilerine azap gelip çatınca iman etmişler ve imanları da kendilerine dünya hayatında yarar sağlamıştır. Daha geniş bilgi için bkz: et-Taberî, *Câmiu'l- Beyan an-Te'vili'l- Kur'an*, IV/458.

84 et-Taberî, *Câmiu'l- Beyan an-Te'vili'l- Kur'an*, IV/463; el-Kurtubi, *el-Cami' li Ahkâmi'l- Kur'an*, XVIII/597 er-Râzi, Fahrüddin, *et-Tefsiru'l- Kebîr*, XII/489-491; Diğer ayetler için bkz: el-İnsan 76/3; Ayrıca bkz: el-En'am 6/104.

85 el-Araf 7/45; el-Hud 11/19; Yusuf 12/37.

mücadele eden⁸⁶ genel sosyolojik ortam ve onun koruyucularıdır. Bu koruyucular, kendileri ikna olmadıkça, kendilerinin bir parçası ve tamamlayıcı unsuru olarak gördükleri "başkalarının", ne olmaları gerektiğine dair karar vermeyi kendilerinin en doğal hakkı gören⁸⁷ otoriteler ve bu otoriteye paralel, onu besleyen zihni iklim olduğunu ayrıca belirtmek gerekir. Buna mukabil, bu toplumlarda değişimi elzem olan alanların değişim nedenlerini; toplumun nasıl değişip gelişeceğini, değişimin istikametini; o günün insanının zihin dünyasında, sosyal alışkanlıklarında ve değer yargılarında nasıl yerleşip zemin bulacağını; ve bu zemin bulma neticesinde ne olacağını mütemadiyen hatırlatan peygamberlerin ise bu anlamda bir değişimin öncüleri olduklarını ifade edebiliriz.

Değerlendirme ve Sonuç

Kur'an' da anlatılan olay ve olgulara dönük değerlendirme ve analiz yapıldığında, ilgili alanlarda olup bitenlerde, zorbanın dili ve diyalog biçimi ile peygamberlerin insanları davet ettikleri tevhid merkezli değişime direnç göstermenin yöntemi ve kimi meşruiyet kalıplarının, düşünce dünyalarının referansları ile çevre ve sosyal dinamiklerinin ve dönemlerin sosyal realitelerinin etkili olduğu muhakkaktır; ancak etkili olan bu yapıların tevhid merkezli dönüşümlerin önemli bir engeli olmakla beraber inkâr zeminin yegâne belirleyicisi olmadığını da ayrıca belirtmek gerekir. Zira aksi durumda verili sosyal vaziyetin ilgili dönem insanının peygamberin davetine icabet etmeyip inkâr etmesinin mazur bir davranış olarak değerlendirilmesi gerekir. Oysa durum böyle değildir. Daha önce de ifade edildiği gibi örneğin ilgili dönemde, verili durumun yegâne belirleyici olmadığına Hz. Musa' ya iman eden Firavun'un hanımı pozitif; kendilerine iman etmeyen Hz. Nuh'un ve Hz. Lut' un hanımları ise negatif örnekler olarak verilebilir. Hatta Firavun'un hanımının kızgın güneş karısında yapılan türlü işkencelere mukavemet ederek⁸⁸ "... Beni Firavun'dan ve onun yaptığı işlerden kuru ve beni zalimler topluluğundan kurtar!"⁸⁹ sözünün daha derin anlamlara sahip istekleri ve belki de daha nice ifade edilemeyenleri anlattığı da söylenebilir. Bunlar elbetteki doğrudan gözlenebilir olmaktan uzak olsa da davranış endeksinden yani onun Allah'a olan yakarışından elde edilebilecek çıkarımlardır. Tüm detaylarıyla gözlenemeyen bu süreçler insanın tutumuyla davranışı arasındaki ilişkiyi anlamaya yardımcı olması bakımından önemli bir noktadır. İnsanların tutumları genelde değişime karşı dirençli olmalarından ötürü yeni durumlar karşısında kolayca değişmez. Bu karmaşık yapının, küçümsenme ve aşağılanma pahasına güçlü

86 et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan an-Te'vîli'l-Kur'an*, I/398; Diğer ayetler için bkz: el-Bakara 2/170; el-Maide 5/104; el-Araf 7/28.

87 er-Râzi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XI/15-18; Diğer ayetler için bkz: el-Araf 7/123; et-Taha 20/71; eş-Suara 26/49.

88 el-Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVII/490-492.

89 et-Tahrîm 66/11.

bir baskıyla karşılaşırsa dahi kabul etmeyeceği istikamette etkin bir dirençle değişmeme yönündeki azim ve kararı, kişinin iç dünyası ile görünür dünyaya arasında yaptığı tercih mücadelesindeki zihniyet örüntüsüne işaret eder; "çünkü insanların benzerlikleri, ortak özellikleri yanında asıl, farklılıkları onur kimliğini oluşturmaktadır."⁹⁰

Toplumlarını ana akım tevhid yoluna taşımaya çalışan, onların dinsel gereksinmelerini ve ahlaki özlemlerini doyurmaya çabalayan elçilerin varlığına mukabil, kimi istisnalar hariç ahlaki zaafı ve buna bağlı ilkesiz karşı oluş sorunundan bağımsız olmayan fazla bir kesim yoktu. Vehim, vesvese ve inkâra abanmış bir yapı vardı. Dile getirilen iddialar, karşı çıkma çaba ve yöntemleri ise bu gayret sahiplerinin hamakatına dayanıyordu, dehalarına değil. Bu da o günün sosyal coğrafyasının statik insan ve toplum yapısını ifade ediyordu. Değişime eşlik sürecinde, geleneksel inkârcı elitlerin oluşturdukları ata kültürüne dayalı tarihsel bloğun, gerçeklerle oluşturulacak sahici ve güçlü bağın kurulmasını istemeyen statik yapının devamını muvakkaten sağladığı vakıadır; ancak normatif bir dengeden hareketle belli bir vakte kadar sürdürülen bu yapının, sanılanın aksine, benzer yapı sahipleriyle aynı akıbeti yaşamasına engel olunamamıştır.

Bunun yanında Peygamberlerin vahye muhatap olan inkârcı kitlenin, işledikleri suçların niteliklerine göre klişe gerekçeler bulma çabaları; muhayyel sorunlara ve gerçekleşmesi muhal olan isteklere işaret edip fikri baskıyı meşrulaştırma kararlılıkları; kendileri lehine gerçekleşecek olan o çok yönlü yaşam değişimini, örf, adet ve kolektif şuura bağlı zihni ikliminde etkisiyle, edilgen bir güç haline dönüştürmek istedikleri açıktır. Tüm bu olumsuz koşullar nedeniyle tarihsel vasattaki ilgili ortamlara biçim veren sosyal mekanizmaların geçerli olduğu korku zemininde, kendilerince kararlı tutumlu olanlar hariç, kimilerinin iman etmemiş ya da imanlarını gizlemiş olmalarında, zikredilen kitle yönetimleri ve onların biçim verdiği yerleşik sosyal yapı ile bu yapının icaplarından olan baskı ve şiddet enstrümanlarının ve ortamlarının etkisinin olmadığı söylenemez; ancak bu yapı ve durum sorunu, onları mazur kılar mı? Onu Allah bilir.

Kaynakça

- Aronson, Elliot, Wilson, Timothy D., Akert Robin M., Sosyal Psikoloji, Çev., Okhan Gündüz, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2012.
- Bahar, Halil İbrahim, Sosyoloji, Alioğlu Matbaacılık, İstanbul, 2011.
- Derveze, Muhammed İzzet, et-Tefsîru'l-Hadis, Kahire, 2008., II/379-380.
- Esed, Muhammed, Kur'an Mesajı, Türkçeye Çevirenler: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999.
- Freedman, J.L-Sears, D.O, Carl Smith, J.M, Sosyal Psikoloji, Çev. Ali Dönmez, İmge Yay, Ankara, 1989.

90 Silah, Mehmet, *Sosyal Psikoloji Davranış Bilimi*, Seçkin Yayınları, II. Baskı, Ankara, 2005, s. 162.

- Gedikli, Fikret "Sosyo Psikolojik Boyutları Açısından Kur'an Kıssaları", Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2011.
- Giddens, Anthony, Sosyoloji, Yayın Hazırlayan: Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008.
- Güney, Salih, Sosyal Psikoloji, Nobel Yayınları, Ankara, 2009.
- Heyet, Sosyoloji, Çeviri Editörü: Kemal İnal, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008.
- Hogg, A., Michael- M.Vaughan, Graham, Sosyal Psikoloji, Çev. İbrahim Yıldız – Aydın Gelmez, Ütopya Yayınları, I. Baskı, Ankara, 2007.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, (701-774 h.), Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm, Beyrut, 1388/1961.
- İşçi, Metin, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme, Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- Krech, David, Richard S. Crutchfield, Sosyal Psikoloji, çev. Mümtaz Turhan, Ötüken Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2007.
- Kurtkan, Amiran, *Sosyoloji*. M.E.B.Y., İstanbul, 1980.
- el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v.671 h.), el-Câmiu li Ahkâmî'l- Kur'an, Daru'l- Kutubî'l- İlmiyye, Beyrut, 1408/1988.
- Moore, Barrington, Jr., Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, Çevirenler: Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, İstanbul, 2012.
- el-Merağî, Ahmed Mustafa, Tefsiru'l-Merağî, Şirketü Mektebet-i ve Matbaat-i Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1373/1953.
- er-Râzî, Fahrüddin, (543-606 h.), *et-Tefsiru'l- Kebir*, Mısır, ts.
- Silah, Mehmet, *Sosyal Psikoloji Davranış Bilimi*, Seçkin Yayınları, II. Baskı, Ankara, 2005.
- et-Tabatabai, Muhammed Huseyn, el Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an, Müessesetü'n-Neşri'l- İslami, Kum, 1996.
- et-Taberî, Ebu Cafer İbn-i Cerir (224-310 h.), Tah., Mahmut ve Ahmet Muhammed Şakir, *Câmiu'l- Beyân an-Te'vîli'l- Kur'an*, Darul Mearif, Mısır, 1388/1968.
- Taylor, Shalley.E., Letitie Anne Peplau-David O. Sears, Sosyal Psikoloji, Çev., Ali Dönmez, İmge Yayınevi, Ankara, 2007.
- Tezcan, Mahmut, Sosyal ve Kültürel Değişme, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1984.
- Türkdoğan, Orhan, Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.
- el-Vâhidî, Ali b. Ahmed (v.468 h.), Esbâbu Nuzûli'l- Kur'an, Dâru'l- Kutubî'l- İlmiyye, Beyrut, 1316.
- Yaka, Aydın, Sosyal Değişme(Türk Modernleşmesi), Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2011.
- ez-Zemahşeri, Carullah (467-538 h.), el-Keşşâf an Hakikâti't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil, (1380-1966), Mısır.